Spiró György

# *Nyolcvankilenc*

Az 1989-et megelőző két évszázadot az emberiség nem vette komolyan.

A 18. és a 19. század fordulójának éjszakáján azt mondja a Sátán: „A most következő évszázadnak örülni fognak a sátánok". Amikor az emigráns lengyel szerző, Juliusz Słowacki Párizsban, 1833-ban a *Kordian* című drámáját írta, amelyben a fenti Sátán szerepel, Európa már túl volt a napóleoni háborúkon és a második francia forradalmon, dúlt a szentszövetségi béke, Lengyelország pedig már négy évtizede nem volt rajta a térképen. Angliában vadkapitalizmus uralgott, és hódított a gőzgép, az írek még nem tudták, hogy néhány év múlva egymillióan halnak éhen közülük a burgonyavész miatt. Kilenc év múlva a legjobb lengyel írók, köztük Słowacki, hitelt adtak egy obskúrus ál-Jézusnak, ugyanakkor megalapították az új világvallásokat (bahai, mormon, kommunizmus), húsz év múlva pedig kitört az első világháború előjátéka, a krími háború.

Visszanézve Szolzsenyicin úgy vélte, hogy a 20. század minden rettenetét a 19. század emberbaráti elméletei alapozták meg, és orvosságul a felvilágosodás előtti világrendet ajánlotta. A 21. században a hasonló vélekedés nem kivételes.

A sátánok az elmúlt két évszázadban valóban joggal örvendhettek, de Szolzsenyicinnel ellentétben aligha vélték úgy, hogy mindaz, ami megtörtént, visszafordítható. (Az angyalok véleményéről érdemlegeset legutóbb Madách Imre mondott.) Józan ember 1989-ben sem gondolhatta, hogy a 20. század rémséges új vallásai, a náci, a fasiszta és a bolsevik ideológia a múltból, a jelenből és a jövőből kitörölhetők, mégis ez volt az általános vélekedés.

Józan ember persze már 1945-ben sem lehetett optimista, de hát az emberiség hinni akar, hogy élni tudjon, tehát hinni szokott. Minden roszszat a „kapitalizmus" vagy a „szocializmus" kisiklásának, időleges elfajulásnak tekintettek, és a második világháború után Európa többékevésbé elszigetelt részein kialakult jóléti (szocialisztikus) piacgazdaságot az ilyen-olyan diktatúrákból ocsúdó társadalmak számára elérendő és elérhető célnak állították.

Az európai kultúra két időérzékelést dolgozott ki, mind a kettő optimisztikus. Az egyik a misztikus swedenborgi, a négyszakaszos,

önmagába visszatérő történelemfelfogás, amit az örök visszatérés elméletében Nietzsche is vallott, a másik a hegeli–marxi, ógörög premisszákból levezethető fejlődéseszme, a tézis-antitézis-szintézis optimizmusa. Swedenborg eszméje szerint a végpontot, a teljes összeomlást az abszolút újrakezdés követi, és minden megy szépen körbe a maga útján. A négy szakaszban való gondolkodás a szimfóniáké, a hármas szakaszolás a szonátáké; az európai időszemléletben mást nemigen lehet elképzelni. (Az ázsiai nem múló időnek mifelénk nincs hatása.) A hegeli idealista fejlődéseszme, a Szellem elidegenedése és önmagába fejlődése éppen úgy a Nagy Francia Forradalom következménye, mint a kommunista megváltáselmélet, amelyben az utópia hordozója Jézus helyett a munkásosztály. Akár a négyes, akár a hármas tagolást vesszük, 1989 európai változásai fejlődésként, továbblépésként voltak felfoghatók.

Anatéma sújtotta azt, aki szkeptikusan viszonyult e változásokhoz, sőt azt is, aki úgy érzékelte, hogy nem a kelet-európai társadalom legjobbjai (a hős forradalmárok) vívták ki a fejlődés végre-valahára feltáruló esélyét (a leszakadtak csatlakozását a legfejlettebbekhez), hanem csak úgy kivívódott az egyik nagyhatalom, a Szovjetunió meggyengülése folytán. (Ez az érzékelés pedig jogosult, a lengyel ellenállók kivételével, akik sokan is voltak, és igen sokat is tettek a jogállam és a demokrácia érdekében.) A cselekvést szorgalmazó, az egyéni tettet erkölcsileg kötelezőnek állító, és nyilvánvalóan valamely utópiához kötő társadalmárok a higgadt történelmi elemzést megvetéssel sújtották és sújtják, a józanságot züllöttnek, reakciósnak, visszahúzónak, defetistának minősítik, így kezelik Szűcs Jenő elméletét is Európa három régiójáról, és túlságosan determinisztikusnak érzik Bibó zsákutcás elméletét. Az utópia hit kérdése, mindegy, szocialisztikus vagy liberális-e, mindegy, hogy internacionalista vagy nacionalista-e. Az adottságokkal persze számolni szoktak, a fennálló állapot kritikája általában érvényes, mint Marxé is az volt, de mindig követi az irracionális mozzanat, a hit, ami nélkül antropológiailag nincsen meg az ember, nyilvánvalóan az élet érdekében.

A második világháború végén Kelet-Európával lényegében nem pacifikálható területeket adtak a nyugati hatalmak a szovjeteknek, mint ezt Churchill még akkor ki is mondta. Sztálin túlterjeszkedett a hagyományos orosz „élettéren", és még Németországból is kapott egy darabot, amely csak időlegesen volt tartható. Bele volt kódolva a rendszerbe, hogy Kelet-Európa állandóan lázongani fog, katonailag és gazdaságilag jelentős problémákat okoz az impériumnak, és politikailag aláássa. Jalta után 44 évvel Nyugat-Európa vér nélkül megkapta a kelet-európai térséget. A NATO a pufferországokat vette át, amelyek egyazon szövetségi

rendszerbe tartozván továbbra sem háborúzhattak egymással, amire pedig hajlamosak lennének; a lépés racionális; ugyanakkor azt is előre lehetett látni, hogy a Szovjetunió, majd a felbomlása után Oroszország ezt a térséget nem akarja véglegesen és teljesen elveszíteni.

A jól menő nyugat-európai országok érthetően meg akarták őrizni az előnyüket a „friss demokráciákkal" szemben, amit könnyedén megtehettek, nekik volt tőkéjük, az újdondászoknak nem. A „kommunizmus alól felszabadult" országok megfelelő pozícióban lévő vagy épp oda került illetékesei szépen eladták, amit eladhattak, és kisajátították, amit az új, sebtében hozott törvények lehetővé tettek; a volt szocialista országok külső gyarmatosításból nem szerezhettek semmit, hát nekifogtak az ilyenkor esedékes belső gyarmatosításnak, ami máig tart. Ezekben a kisebb államokban 1945 után ahhoz szoktak hozzá, hogy a náluk társadalmilag elmaradottabb szovjetek, a birodalom vezetői ezt-azt kénytelenek megengedni, különben lázonganak a nyugati alattvalók, mint 56-ban Berlinben, Poznanban és Budapesten, majd 1968-ban Prágában; váratlanul érte őket mind a saját feltörekvő polgárságuk mohósága, mind a fejlettebb, tőkeerős nyugatiak önfeledt agresszivitása; ettől a nyugatellenes és kapitalizmusellenes érzelmek e pufferzónában megerősödtek.

A teljes gazdasági lerohanás csak a kelet-európai országok összefogásával lett volna elkerülhető, aminek nem volt esélye. (Azóta nincs erre esély, hogy Kossuth, immár az emigrációban, meghirdette a Dunamenti népek föderációját. Egyszer merült fel e gondolat azóta, a második világháború után Dimitrov képviselte – és Rajk támogatta –, amiből aztán tragikus események következtek.) A '89 utáni globalizáció az erősek további erősödését hozta, és az egész földrészt bérmunkás beszállítóvá tette. A piac előnye – az elvileg tiszta versengés szelleme és természetszerűleg kevésbé tiszta gyakorlata – Kelet-Európától idegen maradt, és a bolsevik-feudalisztikus képzetek gyors visszatérését hozta. Az agyelszívásnak és a képzett munkaerő kicsábításának két évszázados hagyománya megújult, és ezeket az országokat az értelmiségének mozgékonyabb részétől megszabadítja, ami nincs feltétlenül az uralmon lévők ellenére. (A 19. századi cseh, szlovák, horvát és magyar drámairodalom tanúsítja, hogy a jelenség elkerülhetetlen, valahányszor a határok átjárhatóak.)

A bérmunkáslét és a vadkapitalizmus visszavezet a feudalizmushoz, minthogy pedig ezekben az országokban a kapitalizmus soha nem tudta teljesen legyőzni a feudalizmust, állandósult az elmúlt két évszázad forradalmi-ellenforradalmi állapota és lelkülete. Az eddigi legmagasabb fokú társadalmi szerveződés, a nemzetállam meggyöngült, újra meg újra kisajátítják a belülről kíméletlenül feltörekvő csoportok,

amelyek felosztják maguk között a hatalmat. Ez okozta a Szovjetunió szétesését is, és az utódállamok nagy részében is ez folyt és folyik. A Mag-Európában a 19. és 20. században kiharcolt és megkövetelt jogállami demokrácia Köztes-Európában és Kelet-Európában egyáltalán nem követelmény, minthogy nem áll a térséget uraló Mag-Európa gazdasági érdekében. A politikai és katonai pufferövezet gazdaságilag akkor is el van nyomva, ha történetesen Nyugat-Európa felzárkózási segélyeket folyósít, ami a segélyezés általános szabályainak megfelelően a korrupciót pontosan kiszámíthatóan növeli, demoralizál, és a nemzetállami funkciókat gyengíti. A fejlett nyugat-európai államok a kemény rendfenntartást és az így szavatolt olcsó munkaerőt támogatják a végeken, a multik gazdasági uralma elleni lázongás szórványos. Korábban a mindenkori szovjet vezetés a terrort követően mindenütt kénytelen volt több szabadságot engedélyezni a nyugati határain, mint magában a Szovjetunióban; Kelet-Európa a Nyugatba mélyebben van integrálva, ezért a keleti belső feszültségek növekedése belejátszik az összeurópai konfliktusok éleződésébe, és meghaladottnak vélt eszmei áramlatok feltámadásával jár. A szocializmusban a nemzeti kultúra az ellenállás eszköze lehetett (a politikai ellenállás nem volt lehetséges). A kapitalizmusban van politika vagy olyasmi, amit annak lehet nevezni, a nemzeti kultúra viszont ki van téve a megsemmisülésnek (a nemzeti önmegsemmisítésnek). Könnyen kimutatható, hogy a bolsevik eszme szükségszerűen termelte ki a maga zsarnoksága ellen a szellemi áramlatokat, a kapitalizmus viszont e keleteurópai változatában tömény szellemtelenséget hozott létre, és újratermelte mindazt a förtelmet, ami egyszer már le volt győzve.

Aki a bajjal harcba akar szállni, annak illene szembenéznie azzal, hogy a 20. század botrányai nem kisiklások voltak, hanem a modern világ velejárói, és azzal is szembe kell néznie, hogy a premodern világba nincsen visszaút. Úgy tűnik a mostani helyzetben, hogy a fasizmus, a nácizmus és a bolsevizmus a modern társadalmi és ipari fejlődés által létrehozott kispolgári (lumpen) réteg gyámoltalanságával vele jár. (Ezt a problémát már Gorkij, Krleža és József Attila is felvetette 80–100 évvel ezelőtt.) A fasizmusra és a nácizmusra (hozzátehetem: a bolsevizmusra is) hajlamos, joggal riadt kispolgárságot ma prekariátusnak hívják, és a fejlettebb társadalmakban a társadalom zömét teszi ki. A szociális piacgazdaság virágzása egyes nyugat-európai országokban 1960 és 1990 között inkább tekinthető kivételesnek.

A fejlődés a visszafejlődés lehetőségét is tartalmazza, és nem érvényes az a marxista aforizma, mely szerint ugyanaz a társadalmi

jelenség először tragikus, másodszor pedig komikus. A tapasztalat azt mutatja, hogy másodszor is tragikus. „Az emberiség nevetve búcsúzik a múltjától", így a másik marxista aforizma – az emberiség azonban nem búcsúzik semmitől, és nem nevet.

Azzal kellene szembenézni, hogy a holokauszt, amit sokan máig metafizikai síkra helyeznek, vagyis kiveszik a történelemből, nem kivételes, hanem az első szisztematikus modern népirtás, amit újak követtek és nyilvánvalóan fognak követni. (Napjainkban Szíria és Jemen, az időben visszafelé haladva pedig Jugoszlávia, a hutuk és a tuszik, egy sor afrikai ország, Irak, Afganisztán, Pakisztán, Kambodzsa, Vietnam, Kína, a Szovjetunió…)

A többé-kevésbé demokratikusan választott vezetőket világszerte évtizedekkel, olykor évszázadokkal korábbi állapotnak megfelelő tudás és szemlélet jellemzi, és ugyanúgy fogalmuk sincs a döntéseik következményeiről, mint az első világháború kitörésekor. Ahol a képviseleti többség döntését még komolyan veszik, ahol a parlamentarizmusnak sok évszázados hagyománya van, mint Angliában, a többség ott is gyermetegen, elfogultságok és sértettségek nyomán indulatosan szavaz, és döntésképtelennek bizonyul.

A második világháború tapasztalata mára elhalványult, és ahol nem volt időközben új háború és új népirtás, a vezetők nyugodtan és élvezettel élhetnek a háborúkhoz és népirtásokhoz vezető demagógiával. A reakciók atavisztikusak, és az 1968-as diffúz lázongásokat követő konzervatív áramlat világszerte növekvő gazdasági és hadiipari potenciálhoz, egyúttal pedig elbutuláshoz és a középkori hiedelmeket felülmúló tömeges babonasághoz vezetett. A tudomány és technika exponenciális fejlődéséhez hasonlóan nőnek az évszázadok, évezredek óta megoldatlan – és megoldhatatlan – konfliktusok, amelyek egymásra épülnek, és amelyekről egyre vehemensebben terelik el a figyelmet a népbutító, uszító kampányok világszerte. Lumpenesedés egyfelől, ésszel követhetetlen hadiipari fejlesztések másfelől.

A magányos tömeg magányosabb, az egyén még elszigeteltebb lett; mindaz, amit a 19. és 20. századi válságokkal kapcsolatban a korabeli filozófusok éles szemmel észrevettek, mindaz, amit kritizáltak, egyre időszerűbb. Az elszabadult gazdasági és technikai folyamatok közepette az irányítási módszerek egyre archaikusabbak. A legfejlettebb országokban is éppen olyan kőkorszaki lelkiség járul a páratlanul magas technikai színvonalhoz, mint az elmaradottakban. Az általános tankötelezettség bevezetése után 150 évvel Magyarországon a lakosság tíz százaléka tudja úgy, hogy a Föld lapos. A „flat earth – biblical earthers" mozgalom

Amerikában az internet révén tömegeket befolyásol. Az utolsó pozitív humánus szellemi kísérlet, a freudizmus és a marxizmus egyesítése a hatvanas évekre megbukott. Az individuum tisztelete és a sokaság statisztikai szociológiája szemléletileg nem kibékíthető egymással, egyszerre nem vehetők figyelembe, akárcsak a részecskék korpuszkuláris és hullámtermészete. Az egyénen, bárhová születik is, óriási a nyomás, és egész életében végtelen manipulációnak van kitéve; valós információra némely létfontosságú, nemzetközi érvényű tudományágban lehet csak szert tenni. Az egymásra halmozódó megoldatlan és megoldhatatlan konfliktusokat a politikusok egyre eszméletlenebb hazugságokkal orvosolják és terelik vakvágányra; látható, hogy ez nem megy a végtelenségig.

'89 fordulata Kelet-Európában a hosszú szovjet uralom után politikai és ideológiai széttagoltsághoz vezetett, és szellemileg nem hozott semmi újat. Nem történt meg a szembenézés azzal, hogy az ember sok százezer év alatt nem arra a világra szocializálódott, amelyben a 19. század eleje óta él. A legnagyobb elmék felfedezéseit és találmányait a legvacakabb emberek fordítják a társadalmaik ellen. Az a fajta kiválasztódás, amely sok százezer év alatt a nagycsaládok, a törzsek és a laza kapcsolatban élő népek életben tartását szolgálta, és az a fajta vallásosság, amely az egyéneket egykor összekapcsolta, és nehéz helyzetben élni segítette, az ember által teremtett egyre szélsőségesebb körülmények között elégtelen. A modernitás maradékának megmentéséért folyik az utóvédharc ott, ahol maradt még a lelkekben némi bágyadt idealizmus.

'89 alig észrevehető hullámtaraj az értelmet fenyegető, sötét óceánban, közvetlenül a parton az egzisztencializmus, az utolsó komolyan vehető filozófiai áramlat málló törmeléke rozsdáll.

Az első világháborút követően az összes kelet-európai nép államiságra tett szert. Vagy visszanyerte, mint a lengyelek, akik 130 évig nem voltak rajta a térképen, vagy történelme során először alakult nemzetállammá (a csehek és a szlovákok együtt, a délszláv népek együtt, a Regátból terjeszkedő románok külön). Amely népeket a szovjet-lengyel háború és a szovjet polgárháború nem nyelte magába, valamennyien örömmel vették a nemzetállamuk megalakulását, noha a lényeges problémákat ez az aktus sehol sem oldotta meg, és két évtizednél nemigen tartott tovább. Ebben az örömben egyedül a magyarok nem osztoztak, a legújabb kori magyar nemzetállam megalakulását (a 377 éves államiság-szünetet követően) a magyarok veszteségként élték meg.

1918 óta a magyarok a saját államiságukat lebecsülik, szinte megvetik, és a nemzetállami létnek a térségben egyedüliként nem tudnak

örülni. (Azóta a csehek és a szlovákok szétváltak, aminek voltaképpen megint örülnek, és a jugoszláv polgárháborúnak is tudnak örülni a szlovének, a horvátok, sőt a macedónok is; a szerbek Trianonja máig folyik; ez a háború mellesleg nincsen véglegesen lezárva, hátra van még Nagy-Albánia nemzetállammá alakulása, és Bosznia további szétszedése.)

A nemzetállami lét, mint az európai történelem utolsó két évszázada mutatja, kikerülhetetlen társadalmi – és vallási – igénynek látszik, és világszerte tovább tart. A jelenséget nem érdemes minősíteni sem pozitíve, sem negatíve, és etatistának sem kell lenni ahhoz, hogy belássuk: a nemzetállamnak feltétlenül szükséges funkciói vannak a mai világban, és ha e funkciók sérülnek, vagy nem láttatnak el teljesen, a mindennapi élet kibírhatatlanná válik. Az összes közép- és kelet-európai államban hiányos a nemzetállami intézményrendszer ebből vagy abból a szempontból, de a leggyöngébbnek a magyar nemzetállam bizonyul – mert a magyar állampolgárok a 20. század során végig szinte egyöntetűen hagyták gyöngülni, és engedték, hogy ilyen-olyan csoportok könnyedén kisajátítsák. A magyarok azóta viseltetnek nemtörődömséggel a saját modern nemzetállamuk iránt, amióta létezik. Ez az, ami páratlan, és a jövőre nézve rémisztő.

Minden egyéb nálunk is olyan, mint a térségben általában. „Bűnösök vagyunk mi, akár a többi nép", „Egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók".

*+/- 30 Esszék a közelmúltról és a közeljövőről,*
*Politikatörténeti Intézet, Napvilág Kiadó, 2019.*